

STOP NO.	POLISH TITLES	POLISH TEXTS
0.	WSTĘP	<p>Witaj w Muzeum Historii Żydów Polskich POLIN. Muzeum, które opowiada o tysiącletniej historii polskich Żydów. Historii pasjonującej i bogatej, która ukształtowała Żydów i Polaków i wpłynęła na wiele innych narodów.</p> <p>Muzeum POLIN wzniesiono na terenie przedwojennej dzielnicy zamieszkaanej głównie przez Żydów. W czasie wojny Niemcy utworzyli tu getto. Zamkniętych w nim Żydów upamiętnia Pomnik bohaterów getta, widoczny przed głównym wejściem.</p> <p>Jesteś w holu głównym. Autorem budynku Muzeum POLIN, który zdobył wiele międzynarodowych nagród, jest fiński architekt Rainer Mahlamäki. Barwa ścian przywodzi na myśl pustynne pejzaże Ziemi Izraela. Spójrz na falujące ściany, które rozcinają cały budynek. Symbolizują wyrwę w tysiącletniej historii: Zagładę, w której zginęło około 90% polskich Żydów. Ten sam hol prowadzi jednak do przeszklonej ściany wychodzącej na park – symbol życia.</p> <p>Schody w pobliżu szatni prowadzą w dół, na wystawę stałą. Zapraszamy Cię do podróży przez tysiąc lat historii – od średniowiecza, gdy do Polski przybywali pierwsi żydowscy kupcy, aż do czasów współczesnych, gdy nad Wisłą odradza się żydowskie życie.</p> <p>Audioprzewodnik oprowadzi cię po 60 kluczowych momentach w historii. Możesz odbyć ten spacer w 2 godziny, lub zwiedzać wystawę tak długo, jak tylko zechcesz. Bilet jest ważny cały dzień, więc możesz w dowolnym momencie zrobić sobie przerwę, odpocząć i spróbować żydowskich przysmaków w restauracji Besamim, a potem kontynuować zwiedzanie.</p>
1.	LAS	<p>Witamy na wystawie stałej Muzeum Historii Żydów Polskich. Za chwilę rozpoczniesz podróż przez tysiąc lat historii polskich Żydów.</p> <p>Zatrzymaj się na chwilę przy szklanych ekranach u stóp schodów. To tu zaczyna się nasza opowieść. Jesteś w lesie, symbolu zakorzeniania i pierwotnego krajobrazu. W lesie rozbrzmiewa żydowska legenda. Opowiada ona, że gdy Żydzi szukali bezpiecznego miejsca do życia, z nieba spadła kartka z napisem: „Idźcie do kraju Polanja!”. Przybyli więc na ziemię polskie, krainy, którą po hebrajsku nazwali „Po lin” – „tu odpocznij”. Bóg zmiłował się nad nimi i byli w łasce u króla. Władca zezwolił im na osiedlanie się w całym królestwie, handlowanie jak kraj długi i szeroki i służenie Bogu wedle prawa ich wiary. Król chronił ich przed wrogami. Żydzi czuli się tu bezpiecznie.</p> <p>Z lasu skieruj się do pierwszej sali naszej wystawy – w niej dowiesz się o faktycznych początkach obecności Żydów w Polsce.</p>
2.	ŻYDOWSCY WĘDROWCY	<p>Kiedy i skąd wzięli się Żydzi na ziemiach polskich? Pierwsi byli zapewne żydowscy kupcy z zachodniej i południowej Europy. Pojawiali się tu już w dziesiątym wieku. Wędrowali z towarami przez Europę środkową i wschodnią, gdzie poznawali nieznaną im kraje i ludzi mówiących niezrozumiałymi językami. Jednym z wędrowców był Ibrahīm Ibn Jakub, Żyd w służbie kalifa Kordoby. Opisał miasta, które odwiedził w dziesiątym wieku w czasie podróży z Andaluzji do Pragi. Wspominał też o Krakowie i o kraju rządzonym przez słowiańskiego księcia Mieszka.</p> <p>Przyjrzyj się mapie Europy, która pokazuje trasę wędrowki Ibrahīma. Natomiast po przeciwnej stronie możesz poznać biblijną historię Żydów – przesuając zwój, dowiesz się o ich dziejach od czasów Abrahama aż do powstania diaspory, czyli rozproszenia Żydów poza Ziemię Izraela.</p>

3.	NA SZLAKACH HANDLOWYCH	<p>Od dziesiątego do dwunastego wieku karawany żydowskich kupców wędrowały szlakami handlowymi przez Europę środkową i wschodnią. Na trasie Żydzi borykali się z niebezpieczeństwami oraz trudnościami w wypełnianiu religijnych przepisów. Po drodze zatrzymywali się w najważniejszych ośrodkach handlowych: Pradze, Krakowie czy węgierskim Ostrzyhomiu. W ich pobliżu Żydzi zakładali osady służące do obsługi handlu. Żydowskie kupcy nabywali futra, niewolników i inne cenne towary. W zamian oferowali pieniądze, przyprawy i tkaniny. W stanowisku z trzema ekranami możesz dowiedzieć się szczegółowo, czym żydowskie kupcy handlowali i jakie szlaki przemierzali, a w okrągłych gablotach zobaczysz oryginalne obiekty wykopane przez archeologów w miejscach po średniowiecznych targach.</p>
4.	GRÓD	<p>Wejść do książęcego grodu. To w pobliżu takich miejsc powstawały osady Żydów objęte ochroną księcia.</p> <p>W tysiąc dwieście sześćdziesiątym czwartym roku książę wielkopolski Bolesław Pobożny wydał dla Żydów zamieszkujących jego ziemie dokument zwany Statutem kaliskim. Ustalał on prawa i obowiązki Żydów, zapewniał im bezpieczeństwo i swobodę religijną. Zezwalał na prowadzenie działalności handlowej i kredytowej, z której książę też czerpał korzyści. Odtąd dokument ten zatwierdzany był przez kolejnych władców aż do osiemnastego wieku.</p> <p>Niekiedy książę udzielał Żydom prawa do bicia monet. Na stole obok grodu możesz zobaczyć przykłady takich monet, zwanych brakteatami. Są jednostronne, a niektóre zawierają hebrajskie litery. Oryginalny brakteat w okrągłej gablocie to najstarszy obiekt z naszych zbiorów – pochodzi z trzynastego wieku.</p>
5.	KOŚCIÓŁ I ŻYDZI	<p>W scenie z ołtarza Wita Stwosza z Kościoła Mariackiego w Krakowie Jezus dyskutuje z rabinami w Świątyni Jerozolimskiej. Choć judaizm i chrześcijaństwo mają wspólne korzenie w biblijnej historii, różnice między nimi były trudne do pogodzenia. Wyznawcy obu religii uważają Biblię hebrajską za świętą księgę, lecz interpretują ją inaczej. Żydzi w odróżnieniu od chrześcijan nie uznają Nowego Testamentu, natomiast uważają się za potomków biblijnego ludu Izraela i posiadaczy prawdy objawionej Mojżeszowi przez Boga.</p> <p>Kościół miał wielki wpływ na postrzeganie Żydów przez chrześcijan. Niższa pozycja Żydów miała być karą za to, że nie uznali oni Jezusa za Mesjasza. Jednocześnie Kościół uważał, że Żydzi mają przetrwać, ponieważ byli świadkami życia Jezusa.</p> <p>Napięcia na tle religijnym prowadziły niekiedy do przemocy chrześcijan wobec Żydów.</p>
6.	ŻYDZI W MIASTACH	<p>Idź wzdłuż ściany miast. W dwunastym wieku na ziemie polskie zaczęli przybywać emigranci z terenów niemieckich. Miało to związek z rozwojem gospodarki pieniężnej i perspektywą lepszych warunków życia. Nastąpiła przebudowa gospodarcza i przestrzenna polskich miast, zwana kolonizacją na prawie niemieckim. W tym czasie nasilił się też napływ Żydów aszkenazyjskich na ziemie polskie. Pochodzili głównie z Niemiec i posługiwali się językiem jidysz. Zamieszkiwali w miastach. Zajmowali się głównie udzielaniem kredytów i handlem. Podlegali bezpośredniej jurysdykcji władcy i byli wyłączeni spod prawa miejskiego. Zaostrzało to relacje z chrześcijańskimi kupcami i rzemieślnikami.</p> <p>Przyjrzyj się planom miast na ścianie. Poznań, Płock, Warszawa, Kraków – w każdym była dzielnica żydowska. Tu znajdziesz ciekawe historie o ich mieszkańcach. A o tym, jak funkcjonowała gmina żydowska, jej władze i instytucje, dowiesz się z dużego interaktywnego stołu przy końcu galerii.</p>

7.	PRZEMOC	<p>Żydzi w polskich miastach doświadczali przemocy ze strony chrześcijan, choć zdarzało się to rzadziej niż w innych krajach. Jedną z przyczyn przemocy była konkurencja handlowa, jak na przykład w Krakowie, którego panoramę widzisz na ścianie. Najbardziej uciążliwe były oskarżenia Żydów o obrazę chrześcijaństwa, zatrucie studzien i rytualne mordy na dzieciach. W takich sytuacjach król chronił Żydów. Mówi o tym materiał w stanowisku multimedialnym.</p> <p>Jeśli chcesz dowiedzieć się więcej o relacjach Żydów z władcami, przejdź pod przeciwległą ścianę z wizerunkami królów i cofnij się do jej początku.</p>
8.	ŻYDZI I KRÓLOWIE	<p>Ta ściana opowiada o relacjach Żydów z władcami. Rozpoczyna się historią nadania Żydom Statutu kaliskiego w tysiąc dwieście sześćdziesiątym czwartym roku, określającego ich prawa i obowiązki. Żydzi w służbie królów należeli do elity swojej społeczności. Wśród nich był Lewko, który udzielał pożyczek samemu Kazimierzowi Wielkiemu. Król miał też podobno romans z Żydówką Esterką. Niektórzy Żydzi zarządzali królewskimi dochodami, na przykład kopalniami soli czy cłami. Inni, jak członkowie rodziny Fiszlów, byli bankierami i lekarzami polskich władców. Drzewo genealogiczne Fiszlów zobaczysz na końcu tej ściany.</p> <p>Jednak w piętnastym wieku pojawił się pierwszy sygnał nadchodzących zmian w relacjach Żydzi-władza: swoje aspiracje do podporządkowania Żydów zaczęła przejawiać szlachta.</p>
9.	MAPA 1507	<p>Na początku piętnastego wieku na ziemiach polskich było zaledwie czternaście żydowskich osad. Sto lat później liczba ta wzrosła do blisko stu, co pokazuje ta mapa. Dane do jej sporządzenia pochodzą głównie ze spisu żydowskich osad, które w tysiąc pięćset siódmym roku zapłaciły podatek z okazji koronacji Zygmunta pierwszego. Według różnych szacunków w Królestwie Polskim żyło wtedy od pięciu do trzydziestu tysięcy Żydów. W ciągu kolejnego stulecia nastąpił rozkwit życia żydowskiego w Polsce zwany złotym wiekiem. O tym opowiada następna galeria.</p>
10.	EKSPANSJA	<p>Arras z Zamku Królewskiego na Wawelu jest symbolem unii Królestwa Polskiego i Wielkiego Księstwa Litewskiego w tysiąc pięćset sześćdziesiątym dziewiątym roku. Oba kraje połączyły się wówczas w ogromną Rzeczpospolitą Obojga Narodów, rządzoną przez wspólnie wybranego króla. Pas kontuszowy – element tradycyjnego stroju polskich szlachciców – symbolizuje rosnącą siłę szlachty. Po unii polsko-litewskiej szlachta zaczęła intensywnie nabywać ziemie na wschodzie państwa. Zaczęła zachęcać Żydów do osiedlania się w swoich majątkach, ponieważ już nie tylko król, ale także szlachta miała prawo nadawać Żydom przywileje osadnicze.</p> <p>Spójrz na mapę na końcu tej ściany. Zauważ, jak wielka była skala żydowskiego osadnictwa w Rzeczypospolitej. W tysiąc siedemset sześćdziesiątym piątym roku Żydów było już około siedemset pięćdziesięciu tysięcy i mieszkali w około tysiącu dwustu miejscowościach. To ponad dziesięć razy więcej niż na początku szesnastego wieku.</p>
11.	TOLERANCJA	<p>Czy Rzeczpospolita Obojga Narodów była <i>Paradisus Iudaeorum</i>, co po łacinie znaczy „raj dla Żydów”? Niektórzy tak właśnie określali Polskę, sugerując, że Żydom wiodło się zbyt dobrze. Ściana przed którą stoisz, zawiera cytaty z żydowskich i chrześcijańskich tekstów z szesnastego i siedemnastego wieku. Ich autorzy mieli różne poglądy na temat obecności Żydów w Rzeczypospolitej. W tym bardzo zróżnicowanym pod względem religijnym, językowym i kulturowym państwie Żydzi nie byli masowo prześladowani, w</p>

		<p>odróżnieniu od wielu innych europejskich krajów. Na panelu obok ściany z cytatami możesz zobaczyć akt konfederacji warszawskiej, który stwierdza, że różnice w wierze nie powinny prowadzić do konfliktów na tle religijnym. Choć dokument ten odnosił się do szlachty i nie wspomina o Żydach, to jest on symbolem względnej tolerancji religijnej, która panowała w Rzeczypospolitej. Jednak tolerancja ta miała swoje granice.</p> <p>Podejdź do obrazu <i>Taniec śmierci</i> z kościoła świętego Bernardyna w Krakowie, którego reprodukcja stoi na rogu ściany z cytatami. Przesłaniem obrazu jest to, że każdy – król, mieszczanin czy chłop – jest równy wobec śmierci. Przyjrzyj się uważnie środkowej scenie w rządzie po lewej stronie. Zauważ, że to Żyd jest przez śmierć potraktowany najgorzej – szkielet chwyta go za gardło i obrzuca obelgami. Po prawej stronie obrazu możesz zapoznać się z ilustrowaną legendą o profanacji hostii przez Żydów.</p> <p>Mimo przejawów niechęci Żydzi znaleźli stałe miejsce w społeczeństwie dawnej Rzeczypospolitej. Jak napisał w szesnastym wieku rabin Mojżesz Isserles: „Lepiej chyba jeść suche okruchy chleba, lecz żyć w spokoju w tym kraju”.</p>
12.	REMU	<p>Na tym stole znajdziesz opowieść o rabinie Mojżeszu Isserlesie, zwanym Remu. „Od Mojżesza do Mojżesza nie było nikogo takiego jak Mojżesz” – mawiano o Remu jeszcze za jego życia. Porównywano go do największych żydowskich mędrców. Remu żył w szesnastym wieku w podkrakowskim Kazimierzu. Prowadził tam jesziwę, szkołę, przy swojej prywatnej synagodze, która stoi do dziś. Jednak sławę Remu zawdzięcza swoim pismom. Najważniejsze z nich to <i>Mapa</i>. Był to komentarz do księgi <i>Szulchan aruch</i> – zbioru praw żydowskich. Remu dostosował w tej księdze zwyczaje Żydów sefardyjskich z południa Europy do zwyczajów Żydów polskich. Wielu Żydów do dziś przestrzega jego zaleceń i rozstrzygnięć. Możesz zapoznać się z nimi w stanowisku multimedialnym po obu stronach stołu.</p>
13.	DRUKARSTWO	<p>Zajrzyj do gabloty po lewej stronie stołu – znajduje się w niej jedna z żydowskich księzek z naszych zbiorów, wydana w Polsce około czterystu lat temu. Gdy w piętnastym wieku wynaleziono druk, Żydzi też zaczęli drukować swoje książki. Wcześniej książki były ręcznie pisane, drogie i trudno dostępne. W szesnastym wieku w Krakowie i Lublinie wyrosły nowe centra europejskiego druku żydowskiego. Tutejsi żydowscy drukarze w wielu dziedzinach byli pionierami. Na przykład w tysiąc pięćset trzydziestym piątym roku w Krakowie bracia Heliczowie jako pierwsi na świecie wydali drukowaną książkę w jidysz – języku wschodnioeuropejskich Żydów. Wcześniej żydowskie teksty ukazywały się drukiem tylko po hebrajsku.</p> <p>Na stole obok gabloty znajdują się prasy drukarskie – możesz poczuć się przez chwilę jak drukarz i na kartce papieru odcisnąć stronę z żydowskiej książki albo znaki, które drukarze zamieszczali na kartach tytułowych.</p>
14.	BIBLIOTEKA	<p>Co wolisz – podręcznik gospodyni domowej? Mistyczną księgę? A może żydowskie bajki? Przed tobą biblioteka z multimedialnymi pulpitemi. Zajrzyj do nich. Poznasz książki, które polscy Żydzi czytali w szesnastym i siedemnastym wieku. Niektóre z nich można było znaleźć w żydowskim domu. Inne pasowały raczej do księgozbioru uczonego albo szkoły. Na środku biblioteki stoi stół. Znajdziesz na nim historię Talmudu – zbioru praw religijnych i komentarzy do Tory, czyli pierwszych pięciu ksiąg Biblii. Jak napisał kronikarz Natan Hanower: „Niemał nie było w całej Polsce żydowskiego domu, gdzie nie studiowano by Tory”.</p>
15.	MODEL KRAKOWA I KAZIMIERZA	<p>Ta makieta przedstawia Kraków i pobliski Kazimierz w połowie siedemnastego wieku. Po lewej stronie widać Kraków z Zamkiem Królewskim na Wawelu, po prawej – Kazimierz, wówczas odrębne miasto. To w</p>

		<p>Krakowie, a później w Kazimierzu znajdowała się jedna z największych i najbardziej wpływowych gmin żydowskich w środkowej Europie. Pod koniec piętnastego wieku król Jan Olbracht kazał przenieść się krakowskim Żydom do Kazimierza i dołączyć do mieszkających już tam Żydów.</p> <p>Spójrz na podświetlony fragment Kazimierza po prawej stronie makiety – to właśnie dzielnica żydowska. Na tym niewielkim obszarze Żydzi budowali domy, synagogi, mykwy, czyli rytualne łaźnie, szkoły, sklepy, kramy, warsztaty rzemieślnicze, szpital, cmentarz. Jednak prężne życie gminy żydowskiej nie zamykało się w małej dzielnicy. Część Żydów nadal prowadziła interesy w Krakowie, a niektórzy służyli na dworze królewskim jako medycy i bankierzy.</p> <p>Poświęć chwilę na obejrzenie filmu wyświetlanego nad makieta, który w skrócie opowiada tę historię, lub zajrzyj do jednego z ekranów otaczających makieta i poznaj szczegóły życia Żydów w Krakowie i Kazimierzu.</p>
16.	SEJM CZTERECH ZIEM	<p>Popatrz na reprodukcje malowideł na tej ścianie. Pochodzą z synagogi w Pińczowie, gdzie w siedemnastym wieku kilka razy zebrała się reprezentacja polskich Żydów – Sejm Czterech Ziem, po hebrajsku <i>Wa'ad Arba Aracot</i>. Działał on na zasadach podobnych do polskiego sejmu szlacheckiego. Powstał w szesnastym wieku, aby zbierać od Żydów podatki do królewskiego skarbcza. Jednak zakres działalności żydowskiego sejmu szybko się rozszerzył. Delegaci gmin żydowskich zaczęli spotykać się raz lub dwa razy w roku w wyznaczonym miejscu. Zjeżdżali z czterech ziem: Małopolski, Wielkopolski, Rusi Czerwonej i Wołynia. Debatowali nad najważniejszymi sprawami społeczności żydowskiej, rozstrzygali spory między gminami, ustanawiali prawa obowiązujące wspólnotę. W synagodze w Pińczowie zachowały się wyryte na ścianach hebrajskie imiona. Spójrz na ich repliki za szybą. Może niektóre z imion należały do członków żydowskiego sejmu?</p>
17.	LATYFUNDIUM	<p>Rozejrzyj się. Jesteś w kancelarii Jana Zamoyskiego. Należał on do magnaterii – najbogatszej warstwy szlachty. Magnaci posiadali w Rzeczypospolitej ogromne majątki zwane latyfundiami, do których zapraszali Żydów. Tam Żydzi trudnili się handlem, rzemiosłem i arendą, czyli dzierżawą szlacheckich dóbr. Spójrz na okrągły stół. Znajdują się na nim kontrakty, które magnaci zawierali z żydowskimi kupcami i dzierżawcami. Kontrakt po lewej stronie podpisał Abraham Be'er, który Wisłą spławiał zboże z latyfundium do gdańskiego portu. Kontrakty po prawej stronie należały do Jakuba Nossatowicza, który dzierżawił od Jana Zamoyskiego całą wieś, młyny i stawy.</p> <p>Magnaci zwykle chronili interesy Żydów i zależało im na współpracy z nimi. Lecz na tym obrazie zaczęły pojawiać się rysy. Na wschodzie Rzeczypospolitej doszło do tragedii, która zakończyła złoty wiek w historii Żydów polskich.</p>
18.	POWSTANIE CHMIELNICKIEGO	<p>Wejdz do korytarza i przejdź przez niego powoli. W tysiąc sześćset czterdziestym ósmym roku Kozacy i ukraińscy chłopcy pod wodzą Bohdana Chmielnickiego zbuntowali się przeciwko polskiej szlachcie na południowym wschodzie Rzeczypospolitej. Również Żydzi stali się celem ataków, ponieważ wielu z nich służyło szlachcie jako dzierżawcy, zarządcy majątków i przedstawiciele handlowi. Krwawa rebelia, zwana powstaniem Chmielnickiego, pochłonęła wiele ofiar, w tym około dziesięć tysięcy Żydów. Nigdy wcześniej społeczność żydowska w Rzeczypospolitej nie doświadczyła przemocy na taką skalę. Wśród Żydów zapanowała żałoba. Niepokój w państwie sprzyjał skrajnym postawom i rozwojowi ruchów religijnych o charakterze mistycznym. Niejaki Szabtaj Cwi wywołał poruszenie wśród Żydów, gdy ogłosił się mesjaszem.</p>

		Powstanie Chmielnickiego upadło, jednak chaos w państwie nie ustał. Rozpoczęła się niemal trzydziestoletnia epoka wojen z Rosjanami, Szwedami i Turkami. Wizerunek Rzeczypospolitej jako bezpiecznej przystani dla Żydów legł w gruzach.
19.	MIASTECZKO	Po siedemnastowiecznych wojnach Rzeczpospolita dźwigała się ze zniszczeń. Aby odbudować gospodarkę, szlachta ponownie ściągała Żydów do swoich miast i wsi. Rozejrzyj się. Przed Tobą typowe prywatne miasteczko na wschodzie Rzeczypospolitej w osiemnastym wieku. Większość Żydów mieszkała w takich właśnie miasteczkach. Żydowskie życie toczyło się wokół rynku, synagogi, domu, karczmy, cmentarza, a nawet kościoła. Wejść do każdego z tych miejsc.
20.	KARCZMA	Karczma – miejsce spotkań przy piwie lub gorzałce, punkt wymiany handlowej, ośrodek kontaktów Żydów i chrześcijan. Wiele karczem prowadzonych było przez Żydów i Żydówki. Szlachta wolała im oddawać takie miejsca w dzierżawę niż chrześcijanom, ponieważ Żydzi byli bardziej skrupulatni w rozliczeniach finansowych i zapewniali większe dochody. Propinacja, czyli prawo do produkcji i sprzedaży alkoholu, oraz prowadzenie karczem i zajazdów stały się z czasem żydowską specjalnością. Spójrz na ścianę z ilustracją wnętrza karczmy. O czym plotkowali jej goście?
21.	DOM	<p>Żydowski dom, podobnie jak chrześcijański, często składał się z jednej izby. W niej rodzina spała, jadła, pracowała, a dzieci uczyły się. Mężczyzna – głowa rodziny – zajęty był pracą lub studiowaniem religijnych tekstów. Kobieta prowadziła dom, pomagała mężowi w pracy i wychowywała dzieci.</p> <p>Żydzi wierzyli w ochronną moc amuletów, które trzymali w domach. W gablocie obok łóżka znajdziesz amulet mający strzec noworodka przed nieszczęściem. Amuletem mógł być kawałek kartki, metalu, a nawet cała książka. Jeśli mowa o książkach – zajrzyj za szybką zielonego kredensu. Książki były często spotykane w żydowskich domach. Jedną z najpopularniejszych była <i>Cene u-rene</i>, zwana Biblią kobiecą. Zawierała teksty biblijne w języku jidysz, podane w przystępny sposób. W żydowskim domu nie mogło zabraknąć też przedmiotów używanych w czasie świąt, takich jak świecznik. Wychodząc z domu, zróć uwagę na zawieszoną na framudze mezuzę, czyli futeralik z umieszczonym w środku zwitkiem pergaminu zawierającego fragment modlitwy.</p>
22.	SYNAGOGA	<p>Spójrz do góry. Stoisz pod rekonstrukcją sklepienia drewnianej synagogi z Gwoźdźca, wsi na dzisiejszej południowo-zachodniej Ukrainie. Synagoga już nie istnieje, podobnie jak niemal wszystkie drewniane synagogi z terenów dawnej Rzeczypospolitej.</p> <p>Synagoga to żydowski dom modlitwy i miejsce zgromadzeń członków gminy. Na wschodniej ścianie synagogi, w kierunku Jerozolimy, znajduje się <i>aron ha-kodesz</i> – dekorowana wnęka do przechowywania zwojów Tory, czyli pierwszych pięciu ksiąg Biblii. Zwój Tory to najświętszy przedmiot judaizmu. Na środku synagogi stoi bima – wzniesienie, z którego odczytuje się Torę.</p> <p>Wróćmy do synagogi z Gwoźdźca. Powstała w siedemnastym wieku. Malowidła w jej wnętrzu pochodzą z siedemnastego i osiemnastego stulecia. Znamy nazwiska malarzy; to: Icchak Ber, Icchak ben Jehuda Lejb ha-Kohen i Izrael Liśnicki. Na sklepieniu znajdują się trzy kręgi. Najwyższy zawiera nazwy miesięcy i znaki zodiaku. Krąg środkowy przedstawia stworzenia zwiastujące nadejście Mesjasza. Najniższy krąg nawołuje do pochwały Boga za Jego twórczą moc.</p>

		Więcej informacji o symbolice malowideł i o synagogach znajdziesz w stanowiskach multimedialnych obok bimy.
23.	KOŚCIÓŁ	W osiemnastym wieku wciąż zdarzały się oskarżenia Żydów o mordy rytualne i obrazę chrześcijaństwa. Papież Benedykt czternasty, choć głosił, że Żydów nie wolno prześladować, to zabronił wiernym kontaktów z Żydami. Jako niechlubny przykład papież wskazał Rzeczpospolitą, gdzie Kościoły różnych wyznań przekazywały gminom żydowskim pieniądze w depozyt do pomnażania, żądając w zamian spłaty uzgodnionego procentu. Przyjrzyj się dokumentom zawierającym listę długów gminy żydowskiej. Czasami gminy miały problem ze spłatą zobowiązań wobec instytucji kościelnych – na przykład gmina żydowska w Słucku musiała w jednym roku przeznaczyć na to dziewięćdziesiąt procent swojego budżetu.
24.	NARODZINY CHASYDYZMU	Niepokoje w państwie sprzyjały ruchom religijnym o charakterze mistycznym. Jednym z nich był chasydyzm. Narodził się w połowie osiemnastego wieku na Podolu na dzisiejszej Ukrainie. Nurt ten głęboko wpłynął na zmiany w żydowskiej religijności. Za twórcę chasydyzmu uznaje się Izraela ben Eliezera, zwanego Ba'al Szem Tow – Panem Dobrego Imienia. Ten charyzmatyczny cudotwórca i uzdrowiciel uważał siebie za pośrednika między ludźmi a Bogiem. Twierdził, że dzięki ekstatycznej modlitwie dusza może zbliżyć się do Boga. W opozycji do chasydyzmu stał wybitny uczony Eliasza ben Salomon, zwany Gaonem – czyli geniuszem – z Wilna. Gaon z Wilna był silnie przywiązany do tradycyjnego nauczania rabinów i utrwalonej obrzędowości religijnej. Uważał chasydów za sektę. Więcej o Ba'al Szem Towie i Gaonie z Wilna dowiesz się z projekcji filmowych w tej części galerii.
25.	CMENTARZ	Puszka taka jak ta służyła do zbierania jałmużny wśród żałobników w czasie żydowskiego pogrzebu. Pieniądze gromadziło towarzystwo dobroczynne <i>chewra kadisza</i> – święte bractwo – szykujące ciało zmarłego do pochówku i opiekujące się jego rodziną. Na puszcze widać sceny z przygotowywania pogrzebu. Żydowskie cmentarze najczęściej znajdowały się poza miastem, rzadziej w sąsiedztwie synagogi. Kobiety i dzieci chowano osobno od mężczyzn. Z formą i symboliką macew, czyli żydowskich nagrobków, możesz zapoznać się w stanowisku multimedialnym na ścianie. Za cmentarzem kieruj się na lewo, obejdz synagogę i wejdź do następnej galerii.
26.	ROZBIORY	Schyłek osiemnastego wieku przyniósł radykalną zmianę sytuacji Żydów zamieszkujących Rzeczpospolitą. Narastający od dawna kryzys państwa osłabił je do tego stopnia, że mimo podjętych prób reform padło ono łupem sąsiadów: Prus, Austrii i Rosji. Władcy tych państw patrzą z portretów na pusty tron polskiego króla. Zniknięcie Rzeczypospolitej z mapy Europy w tysiąc siedemset dziewięćdziesiątym piątym roku oznaczało, że polscy Żydzi stali się nagle poddanymi silnie i centralistycznie zarządzanych monarchii. Narzucone Żydom surowe prawa godziły w ich tradycyjne formy życia i zlikwidowały dotychczasowe przywileje. Jak potoczyły się losy polskich Żydów pod rządami Prus, Austrii i Rosji w dziewiętnastym wieku? O tym dowiesz się z kolejnych części wystawy.
27.	SALON	To eleganckie pomieszczenie nawiązuje do salonu zamożnej warszawskiej Żydówki Judyty Jakubowicz-Zbytkower, żony kupca i bankiera Szmula Zbytkowera. Zbytkowerowie byli symbolem nowej żydowskiej

		<p>elity. Judyta zapraszała do swojego domu przedstawicieli świata polityki, kultury i handlu. W salonach takich jak ten toczyły się dyskusje o sytuacji polskich Żydów na przełomie osiemnastego i dziewiętnastego wieku. Jedni uważali, że Żydów należy włączyć do społeczeństwa – uczynić pełnoprawnymi obywatelami, umożliwiając im tym samym zreformowanie swojej społeczności. Inni twierdzili, że Żydzi muszą sami się zmienić, by zasłużyć na integrację. W najbardziej skrajnych przypadkach nie widziano dla nich miejsca w kraju. Także wśród Żydów nie było jednolitego stanowiska – część opowiadała się za podtrzymaniem tradycji i dotychczasowej tożsamości. Salonów takich jak ten było więcej, jednak dyskutanci – chrześcijańscy i żydowscy – nie wypracowali wspólnego stanowiska.</p>
28.	ŚLUB	<p>Baldachim rozpięty nad tą salą to chupa, pod którą Żydzi zawierają śluby. Jednak żydowskie ceremonie, a także codzienne życie, ulegały w dziewiętnastym wieku zmianom, które możesz prześledzić dzięki obiektom w dużej gablocie.</p> <p>Te zmiany widać też wyraźnie na przykładzie strojów. Garderoba polskich Żydówek nabierała coraz bardziej światowego charakteru. Wpływ miał na to nie tylko większy kontakt Żydów ze światem zewnętrznym, ale też surowe prawo obowiązujące w zaborach. Na przykład w zaborze rosyjskim Żydówki miały zakaz zakładania tradycyjnych czepków i golenia głów oraz obowiązek noszenia sukien takich jak Rosjanki. Mężczyznom nakazano strzyc brody i pejsy i nosić długie płaszcze, jakie nosiło wielu Rosjan. Na zwyczajowy strój zezwalano już tylko rabinom.</p>
29.	HASKALA I JESZIWA	<p>W następnych trzech salach dowiesz się o haskali i chasydyzmie. Pierwsze pomieszczenie to pełne ksiązek mieszkanie należące do maskila – zwolennika haskali, czyli żydowskiego oświecenia. Haskala chciała unowocześnić życie Żydów przy jednoczesnym zachowaniu ich tożsamości. Liczyło się zatem szerzenie oświaty i poznawanie osiągnięć nauki i techniki. Obrzędowość religijna miała pozbyć się przesadnej żarliwości, a Żydzi mieli otworzyć się na świecką kulturę i języki nieżydowskie.</p> <p>Z mieszkania maskila przejdź do następnej sali. Jesteś w Wołożynie na dzisiejszej Białorusi, w pierwszej jesziwie o nowoczesnym systemie nauczania. Była to szkoła, w której młodzi Żydzi zgłębiali religijne teksty już nie tylko po to, żeby zostać rabinami, jak to było dawniej, ale także dla rozwoju duchowego i intelektualnego. Szkoła była prywatna i niezależna od gminy żydowskiej. Stała się wzorem dla podobnych uczelni, a absolwenci porównywali ją do Oksfordu i Cambridge. Spójrz na film na ścianie – jak wyglądał dzień w jesziwie?</p>
30.	CHASYDYZM	<p>Jesteś w sztyblu – izbie, która służyła chasydom do modlitwy, zgłębiania świętych ksiąg i budowania poczucia wspólnoty. Chasydyzm w dziewiętnastym wieku był już nie tylko ruchem religijnym o charakterze mistycznym, ale też poważną siłą społeczną, będącą alternatywą dla kontrolowanych przez zaborców tradycyjnych form życia religijnego. Chasydzi gromadzili się wokół cadyków – charyzmatycznych przywódców, którzy mieli pośredniczyć między wspólnotą wiernych a Bogiem.</p> <p>Początkowo cadycy przekazywali swoją funkcję uczniom, a z czasem – synom lub wnukom. Powstały dynastie cadyków, do których chasydzi pielgrzymowali z różnych stron. To właśnie w takich izbach przekazywano sobie opowieści o niezwykłych umiejętnościach cadyków i ich naukach. Spójrz na drzewo genealogiczne Ba'al Szem Towa, uważanego za założyciela chasydyzmu polskiego. W pniu widnieje jego imię, a gałęzie symbolizują jego uczniów i ich następców. W czasach Ba'al Szem Towa głównymi rywalami chasydyzmu byli przywiązani do tradycji rabini. Konflikt wygasł, gdy wspólnym zagrożeniem stała się Haskala, czyli żydowskie oświecenie, i inne ruchy zmierzające do reformy judaizmu.</p>

31.	DWORZEC I FABRYKA	<p>Jesteś na dworcu kolejowym – jednym z symboli rewolucji przemysłowej w dziewiętnastym wieku. Dzięki kolei życie gwałtownie przyśpieszyło. Przy kasach biletowych i w wagonach pociągów mijali się pasażerowie z różnych środowisk, w tym Żydzi – zarówno tradycyjni, jak i postępowi. Było to jedno z niewielu miejsc takich spotkań.</p> <p>Z dworca przejdź do następnej sali. Przejawem rewolucji przemysłowej i rodzącego się kapitalizmu na ziemiach polskich było pojawienie się nowoczesnych fabryk zakładanych przez zamożnych przedsiębiorców, także żydowskich. Jednym z nich był Izrael Poznański, który na produkcji tkanin bawełnianych w Łodzi zbił ogromną fortunę. Jednak nowo powstałe przemysłowe miasto miało drugie oblicze. Do pracy ściągali tu biedacy, w tym Żydzi. Mieszkali w dzielnicach nędzy, takich jak łódzkie Bałuty. Wielu z nich pracowało w małych warsztatach i w domach. Ich zdjęcia widać po przeciwnej stronie fabryki Poznańskiego.</p>
32.	INTEGRACJA I PRZEMOC	<p>Kolejne pokolenia Żydów zamieszkujących ziemię dawnej Rzeczypospolitej budowały swoją tożsamość na wiele sposobów. Większość trwała przy religijnej tradycji i dawnym stylu życia. Inni szli drogą zmierzającą do integracji ze społeczeństwem pruskim, rosyjskim czy w mniejszym stopniu austriackim. W tym ostatnim zaborze największa liczba Żydów decydowała się na integrację z Polakami i ich kulturą, przy zachowaniu żydowskiej religii. Przykładem jest malarz Maurycy Gottlieb, którego przemianę poznasz z filmu w tej sali.</p> <p>Zaczęto mówić o „Polakach wyznania mojżeszowego”. W zaborze rosyjskim w przededniu powstania styczniowego w tysiąc osiemset sześćdziesiątym trzecim roku doszło do tak zwanego zbratania polsko-żydowskiego, które stało się mitem założycielskim żydowskich środowisk integracyjnych. Spójrz na model synagogi na ulicy Tłomackie w Warszawie, gdzie kazania wygłaszano po polsku, a nie tradycyjnie po hebrajsku.</p> <p>Jednak żydowskie poczucie związku z Polakami zostało mocno zachwiane, gdy pod koniec dziewiętnastego wieku wzmogły się antyżydowskie nastroje. Wstrząsem dla zwolenników integracji była fala pogromów na Żydach w Cesarstwie Rosyjskim, w tym w Warszawie w grudniu tysiąc osiemset osiemdziesiątego pierwszego roku. Nowoczesny antysemityzm o rasistowskim, a już nie tylko religijnym podłożu, żywił się przekonaniem, że Żydzi chcą zdominować świat politycznie i ekonomicznie.</p>
33.	NOWOCZESNA TOŻSAMOŚĆ ŻYDOWSKA	<p>Koniec dziewiętnastego wieku stawiał przed polskimi Żydami coraz więcej pytań o możliwe drogi życiowe. Symbolizuje to pokazana na środku sali karykatura z postacią Żyda układającą się w znak zapytania. Miliony Żydów wybrały emigrację, uciekając przed biedą i rosnącym antysemityzmem. Wyjeżdżali do zachodniej Europy, Ameryki Północnej i Południowej, co pokazuje mapa przy wejściu do sali.</p> <p>Żydzi coraz częściej angażowali się w nowe nurty społeczne i polityczne. Szukali odpowiedzi na pytania: gdzie żyć? Jakim językiem mówić? Jak osiągnąć swoje cele? Najbardziej wpływowymi ruchami były: syjonizm, który stawiał sobie za cel odbudowanie żydowskiego państwa na ziemiach przodków w Palestynie, oraz socjalistyczny Bund. Ortodoksyjni Żydzi założyli partię Agudas Jisroel, w której naczelną wartością była religia.</p> <p>W tysiąc dziewięćset piątym roku polscy i żydowscy robotnicy przystąpili do antycarskiej rewolucji, która objęła Cesarstwo Rosyjskie, w tym polskie ziemie. Po raz pierwszy polscy Żydzi wyszli na barykady. U progu dwudziestego wieku żaden z problemów narosłych w dziewiętnastym stuleciu nie został rozwiązany.</p>
34.	JIDYSZ CZY HEBRAJSKI?	<p>Na przełomie dziewiętnastego i dwudziestego wieku ziemię polskie stały się miejscem rozwoju świeckiej</p>

		<p>kultury opartej na języku jidysz – codziennym języku milionów wschodnioeuropejskich Żydów. Był to efekt rosnącej wśród części Żydów świadomości swojej odrębności narodowej. Dorobek żydowskich twórców, myślicieli i przywódców politycznych zaczął docierać do masowego żydowskiego odbiorcy. Rozwijała się literatura w jidysz.</p> <p>Przyjrzyj się okładkom jidyszowych książek w gablocie. Do najwybitniejszych żydowskich twórców tamtego czasu zalicza się Icchoka Lejba Pereca, Szolema Alejchema czy Abrahama Goldfadena. Niektórzy z nich pisali również po hebrajsku, co doprowadziło do odrodzenia tego języka, dotąd zarezerwowanego dla sfery religijnej. Walka o prymat między zwolennikami hebrajskiego i jidysz nie została rozstrzygnięta. Jednocześnie liczni twórcy żydowscy wciąż pisali po polsku, rosyjsku i niemiecku.</p>
35.	I WOJNA ŚWIATOWA I ODZYSKANIE NIEPODLEGŁOŚCI	<p>W tysiąc dziewięćset czternastym roku wybuchła I wojna światowa. W armiach zaborców, stojących przeciwko sobie, walczyli też Żydzi z polskich ziem. Projekcja filmowa na ścianie pokazuje działania wojenne na tle rozpadającej się Europy. Wojna zakończyła się w tysiąc dziewięćset osiemnastym roku. Z Niemiec, Austro-Węgier i Rosji wyłoniło się wiele państw narodowych, w tym Polska.</p> <p>Kieruj się korytarzem na lewo. Z terytorium znacznie okrojonym w stosunku do okresu przed rozbiorem, Polska musiała urządzić się na nowo. Wielu polskich Żydów powitało niepodległość z nadzieją, ale też obawami.</p>
36.	ULICA	<p>Zatrzymaj się na chwilę. Jesteś na ulicy w dużym mieście międzywojennej Polski. Zdecydowana większość Żydów mieszkała w miastach. To w nich skupiało się żydowskie życie polityczne, kulturalne i ekonomiczne. Sformułowanie <i>di jidysze gas</i> – „żydowska ulica” – oznaczało też „żydowski świat”.</p> <p>Wejść pierwszym wejściem do sali po prawej stronie ulicy.</p>
37.	ŻYCIE POLITYCZNE	<p>Ekspozycja w tej sali opowiada o życiu politycznym Żydów w międzywojennej Polsce, która odrodziła się jako państwo demokratyczne. Żydzi, uznani za jedną z mniejszości narodowych, korzystali z przyznanych im praw wyborczych, a niektóre partie polityczne miały przedstawicieli w parlamencie. Wiele żydowskich partii powstało jeszcze przed odzyskaniem niepodległości. Teraz liczyły się trzy duże ruchy, zaprezentowane w głębi sali. Miały masowy charakter i budowały swoją pozycję, organizując życie swoich zwolenników: prowadziły szkoły, wydawały prasę i książki, zakładały organizacje młodzieżowe i kluby sportowe.</p> <p>Najliczniejszy był ruch syjonistyczny, bardzo zróżnicowany wewnątrz. Syjonistyczne partie nawoływały do emigracji Żydów do Palestyny i utworzenia tam żydowskiego państwa. Syjoniści propagowali naukę języka hebrajskiego i zakładali w Polsce gospodarstwa rolne – kibuce – które miały przygotować Żydów do pionierskich warunków życia w Palestynie. Łącznie w latach dwudziestych i trzydziestych wyjechało do Palestyny ponad sto czterdzieści tysięcy polskich Żydów.</p> <p>Znaczącą siłą polityczną była też partia Agudas Jisroel. Broniła przede wszystkim wartości religijnych. Miała być przeciwwagą dla ruchów promujących świecki styl życia. Jej zwolennicy zazwyczaj wspierali polskie rządy.</p> <p>Mniejszym, ale bardzo ważnym ugrupowaniem był socjalistyczny Bund, partia robotnicza. Bundyści sprzeciwiali się syjonizmowi i opowiadali się za kulturalną autonomią polskich Żydów, zbudowaną na języku i kulturze jidysz. Mieli wielu przedstawicieli w samorządach miejskich.</p> <p>Niektórzy Żydzi wiązali się z nielegalną Komunistyczną Partią Polski. Ich liczba w skali całej żydowskiej</p>

		ludności w Polsce nie przekraczała pół procent, choć w samej partii stanowili dużą część działaczy.
38.	ANTYSEMITYZM	<p>W drugiej połowie lat trzydziestych cieniem na życiu politycznym i społecznym Żydów położył się rosnący antysemityzm. Wieloletni kryzys ekonomiczny doprowadził do zaostrzenia napięć społecznych. Przyniosły one wzrost zajęć antyżydowskich, których areną były zarówno targi w małych miasteczkach, jak i szacowne ośrodki akademickie. Bojkotowano żydowskie sklepy, zakazano uboju rytualnego. Na wyższych uczelniach wprowadzono limity przyjęć dla żydowskich kandydatów i getta ławkowe, czemu sprzeciwiali się niektórzy polscy profesorowie i studenci.</p> <p>Z ekspozycji o życiu politycznym przejdź do sali po drugiej stronie ulicy.</p>
39.	ŻYCIE KULTURALNE	<p>W międzywojennej Polsce kwitło żydowskie życie kulturalne. Kultura żydowska była wielojęzyczna i powstawała przede wszystkim w jidysz i po polsku, oraz, w mniejszym stopniu, po hebrajsku. O tej wielojęzyczności najlepiej świadczy prasa żydowska, której przegląd zaprezentowany jest na ścianie przy wejściu.</p> <p>Zacznij spacer od kawiarni Mała Ziemiańska przy ulicy Mazowieckiej w Warszawie. Tu przesiadywali literaci, artyści, aktorzy. Wśród nich było wielu zasymilowanych Żydów, na przykład Julian Tuwim i Antoni Słonimski. Z gazet na stoliku przy ścianie dowiesz się o pisarzach, którzy mimo iż pisali po polsku, czuli się Żydami.</p> <p>Idź dalej. Jesteś w kinie. Polska był światowym centrum żydowskiej kinematografii. Filmy w języku jidysz przyciągały tysiące widzów. Największą popularnością cieszyły się melodramaty. Wśród Żydów oprócz kina wielką popularnością cieszył się również teatr w języku jidysz.</p> <p>Po wyjściu z kina trafisz do siedziby Związku Literatów i Dziennikarzy Żydowskich przy ulicy Tłomackie w Warszawie. Tu spotykała się żydowska elita kulturalna, zwłaszcza twórcy piszący w jidysz. Ich patronem był Icchok Lejb Perec, klasyk jidyszowej literatury. Przy muzyce z gramofonu goście ćwiczyli nowoczesne tańce. Na parkiecie zaznaczone są kroki – możesz spróbować zatańczyć.</p> <p>W każdym razie nie wychodź jeszcze na ulicę. W głębi sali dowiesz się o żydowskim Wilnie, a schody za rogiem prowadzą na piętro, gdzie znajdują się ekspozycje o żydowskiej turystyce i o dorastaniu nowego żydowskiego pokolenia w międzywojennej Polsce.</p>
40.	WILNO	<p>Napis wycięty w ścianie oznacza w języku jidysz „Wilno”. Wilno było szczególnym miejscem dla kultury i nauki polskich Żydów. Stanowili jedną trzecią mieszkańców miasta. Byli dumni ze swojej pięćsetletniej obecności w mieście. W niepodległej Polsce wśród tamtejszych Żydów zrodził się pomysł stworzenia w Wilnie światowej stolicy kultury jidysz. Język jidysz miał być narzędziem walki o żydowskie prawa narodowe. W tysiąc dziewięćset dwudziestym piątym roku powstał tam Żydowski Instytut Naukowy JIWO. Jego cztery sekcje – historyczna, filologiczna, ekonomiczna i psychologiczno-edukacyjna – stworzyły zręby nowoczesnej nauki żydowskiej. W Wilnie działała też Biblioteka Straszuna, gromadząca rzadkie żydowskie manuskrypty i księgi religijne.</p> <p>Z ekspozycji o Wilnie przejdź w prawo. Za rogiem są schody. Wejść do góry. Na piętrze skieruj się najpierw w prawo.</p>
41.	PODRÓŻE	<p>Na piętrze skieruj się na prawo, obok mapy Polski. Tu, razem z Żydowskim Towarzystwem Krajoznawczym, możesz odbyć podróż po Polsce i poznać gminy żydowskie w różnych regionach kraju. Zauważ, że nazwy miejscowości na tabliczkach zapisane są w różnych językach, co pokazuje, jak odmienne były w nich wpływy</p>

		<p>kulturowe. Mniejszości narodowe stanowiły około trzydziestu procent mieszkańców międzywojennej Polski, w tym Żydzi blisko dziesięć procent – trzy miliony ludzi.</p> <p>Po podróży po Polsce pozostań na piętrze, omiń schody i przejdź do sal poświęconych dorastaniu nowego pokolenia Żydów w niepodległej Polsce.</p>
42.	DORASTANIE	<p>W niepodległej Polsce wyrosło nowe pokolenie Żydów. Rodzinny dom, podwórko, szkoła, kształtowały charakter dzieci i młodzieży. W pierwszej sali możesz poznać różne historie rodzinne i relacje między pokoleniami. Przejdź przez podwórko i wejdź do szkolnej klasy. Każda ławka odpowiada innemu rodzajowi edukacji. Poglądy rodziców przekładały się na wybór szkoły dla dziecka. Duże partie polityczne zakładały szkoły zgodnie ze swoimi profilami ideowymi: świeckim, religijnym, promującym syjonizm czy zorientowanym na kulturę i język jidysz. Szkoły żydowskie były płatne, większość żydowskich dzieci chodziła do państwowych szkół, w których językiem wykładowym był polski. Po ukończeniu szkoły powszechnej młodzież najczęściej od razu szła do pracy. Nieliczni kontynuowali naukę. W latach trzydziestych studiowanie na wyższych uczelniach było utrudnione. Uczelnie ograniczały liczbę żydowskich studentów i wprowadzały tak zwane getta ławkowe, polegające na wydzieleniu miejsc dla Żydów po lewej stronie sali.</p> <p>Idź do końca ekspozycji. Tu dowiesz się o Januszu Korczaku, wybitnym pedagogu, i o żydowskich instytucjach pomagających dzieciom w potrzebie. Zobacz też, jak partie polityczne organizowały dzieciom i młodzieży wolny czas w świetlicach, na zajęciach sportowych, koloniach, sanatoriach.</p> <p>Z tej ekspozycji zejdziesz schodami i skieruj się na prawo. Przejdź ponownie ulicą. Przyjrzyj się fasadom kamienic, sztydom żydowskich sklepów, codziennemu życiu w międzywojennej Polsce. Wkrótce to wszystko, podobnie jak nowe pokolenie wyrosłe w niepodległym państwie, miało przestać istnieć. Na końcu ulicy skręć w lewo.</p>
43.	II WOJNA ŚWIATOWA I IZOLACJA ŻYDÓW	<p>Pierwszego września tysiąc dziewięćset trzydziestego dziewiątego roku państwo niemieckie – Trzecia Rzesza – zaatakowało Polskę. Wybuchła druga wojna światowa. Siedemnastego września Związek Radziecki napadł na Polskę od wschodu. Polski rząd ewakuował się za granicę. Wojna obronna zakończyła się klęską w październiku. Niemcy i ZSRR podzieliły między siebie Polskę. Niemcy wcielili do Rzeszy część polskich ziem, a na pozostałych stworzyli Generalne Gubernatorstwo. Na okupowanych terenach zaprowadzili rządy terroru i wyzysk.</p> <p>Idź dalej korytarzem. Od początku obiektem szczególnych represji byli Żydzi. Niemcy powoływali Judenraty, czyli Rady Żydowskie, które musiały wykonywać rozkazy okupantów. Rozpoczął się proces izolowania i separowania Żydów od reszty społeczeństwa. Niemal każdego tygodnia Niemcy wprowadzali rozporządzenia, które krok po kroku odbierały Żydom podstawowe prawa. Przyjrzyj się obwieszczeniom na ścianie po lewej stronie korytarza. Niemcy nakazali Żydom nosić na ramionach opaski z gwiazdą Dawida. Zamknęli szkoły i synagogi. Zmniejszali racje żywnościowe. Zabronili Żydom poruszania się po części ulic, wchodzenia do kawiarni, siadania na ławkach. Codziennością stały się napaści na Żydów: pobicia, grabieże, egzekucje. Wielu Żydów zostało skierowanych do przymusowych robót.</p>
44.	GETTO WARSZAWSKIE	<p>Kolejne sale opowiadają o życiu Żydów w warszawskim getcie. W czasie okupacji Niemcy utworzyli w polskich miastach i wsiach około sześciuset gett – obszarów przymusowego osiedlenia Żydów. Część z gett była ogrodzona, wszystkie – przeludnione. Panowały w nich nędza i głód, szerzyły się choroby. Otoczone ceglany murem getto w północnej części Warszawy było największe i najludniejsze. W szczytowym okresie</p>

		<p>uwięziono tu czterysta sześćdziesiąt tysięcy Żydów.</p> <p>Idź przez kolejne sale. Zwróć uwagę na cytaty na ścianach. Ich autorami są Emanuel Ringelblum i Adam Czerniaków. Ringelblum był historykiem, w czasie okupacji stworzył organizację Oneg Szabat, która dokumentowała życie codzienne w getcie. Czerniaków był przewodniczącym Judenratu – Rady Żydowskiej. Codziennie zmagał się z problemami getta: głodem, biedą, chorobami i rosnącą śmiertelnością, niemieckim terrorem, i bezsilnością Żydów.</p> <p>W getcie ludzie próbowali normalnie żyć. W podziemiu istniało życie religijne, szkolnictwo, prasa. Żydzi przemycali do getta żywność i lekarstwa.</p> <p>Po przejściu kilku sal natrafisz na schody. Po wejściu do góry kieruj się na prawo. Przejście, które zobaczysz, symbolizuje kładkę nad ulicą Chłodną, łączącą dwie części getta. Rozciągał się z niej widok na okupowaną Warszawę zamieszkiwaną przez Polaków i Niemców – tak zwaną aryjską stronę. Wielu Żydom wydawało się, że życie za murami getta toczy się spokojnie, niemal idyllicznie.</p>
45.	WIELKA AKCJA DEPORTACYJNA	<p>Po przejściu przez most skręć w prawo i idź powoli ku schodom prowadzącym w dół. Dwudziestego drugiego lipca czterdziestego drugiego roku Niemcy rozpoczęli wysiedlanie Żydów z warszawskiego getta. Adam Czerniaków, przewodniczący Judenratu, popełnił samobójstwo, nie chcąc podpisać niemieckiego obwieszczenia o wysiedleniu. Członkowie organizacji Oneg Szabat, przeczuwając niebezpieczeństwo, ukryli dokumentację Podziemnego Archiwum Getta w blaszanych skrzynkach i bańkach na mleko.</p> <p>Niemcy wysiedlali getto ulica za ulicą. Nazwy tych ulic zobaczysz na podłodze i schodach. W akcji pomagali Niemcom żydowscy policjanci, wierząc, że dzięki temu ocalał siebie i bliskich. Wysiedlani Żydzi gromadzeni byli w wielkim ścisiku na placu przeladunkowym – Umschlagplatzu. Gdy zejdziesz po schodach, zobaczysz jego plan i zdjęcia. Żydzi, popędzani brutalnie, wsiadali do bydłowych wagonów. Pociągi ruszały na wschód. Nikt nie wiedział dokąd dokładnie. W ciągu dwóch miesięcy Niemcy wywieźli z warszawskiego getta trzysta tysięcy Żydów.</p>
46.	POWSTANIE W GETCIE	<p>Po wielkiej akcji deportacyjnej w getcie zostało około sześćdziesięciu tysięcy Żydów. Część z nich pracowała jako niewolnicza siła robocza w szopach – niemieckich warsztatach. Jeszcze w czasie deportacji latem czterdziestego drugiego roku w getcie warszawskim powstała tajna Żydowska Organizacja Bojowa zrzeszająca różne środowiska polityczne. Przeczuwając następne deportacje, Żydzi zaczęli przygotowywać plan obrony.</p> <p>Gdy dziewiętnastego kwietnia czterdziestego trzeciego roku Niemcy wkroczyli do getta, napotkali opór żydowskich bojowców. Wybuchło powstanie. Do walki, obok Żydowskiej Organizacji Bojowej pod dowództwem Mordechaja Anielewicza, stanął Żydowski Związek Wojskowy kierowany przez Pawła Frenkla – łącznie około siedmiuset słabo uzbrojonych Żydów przeciw dwóm tysiącom Niemców. Gdy Niemcy zaczęli podpalać domy w getcie, Żydzi zaczęli chronić się w bunkrach. Mordechaj Anielewicz i około stu dwudziestu powstańców popełnili samobójstwo, kiedy ich kryjówkę w bunkrze odkryli Niemcy.</p> <p>Żydzi wiedzieli, że powstanie skazane jest na klęskę. Ich walka była aktem rozpacz, zemsty i protestem przeciwko obojętności świata. Niemcy zrównali getto z ziemią. Symbolicznie ustalili koniec pacyfikacji na 16 maja, niespełna miesiąc od wybuchu powstania.</p>

47.	POLSKA POD OKUPACJĄ	<p>W tym samym czasie na ziemiach okupowanej Polski szerzył się terror niemiecki. Powszechne były łapanki i publiczne egzekucje. Setki tysięcy Polaków wywieziono do przymusowych robót w Niemczech. Jednak polski opór nie został złamany. Powstało tajne państwo podziemne, lojalne wobec rządu na uchodźstwie w Londynie. Konspiracja wojskowa przygotowywała się do zbrojnego powstania.</p> <p>Z okien tramwaju zobaczysz sceny z życia Żydów widziane oczami Polaków. Postawy Polaków wobec żydowskiej tragedii były zróżnicowane. Żydów ratowali nieliczni. Większość Polaków, skupiona na trudach okupacyjnej codzienności, pozostała bierna. Zdarzało się też, że Polacy wydawali Żydów Niemcom lub sami ich mordowali.</p> <p>Niemcy karali śmiercią Polaków, którzy pomagali Żydom. Mimo to poszczególni ludzie ryzykowali życie, a w podziemiu działały dwie organizacje niosące pomoc ukrywającym się Żydom. Były to: Rada Pomocy Żydom „Żegota” i Żydowski Komitet Narodowy.</p>
48.	UKRYWANIE	<p>Kolor biały i czarny w tej sali symbolizują strategie ukrywania się Żydów: na powierzchni i pod powierzchnią. Niektórzy Żydzi ukrywali się jako Polacy i posługiwali się fałszywymi dokumentami. Dzieci oddawali pod opiekę chrześcijańskich zakonów. Inni ukrywali się w lasach, bunkrach lub w domach Polaków: pod podłogą, na strychu, za ścianą. Historie ukrywających się Żydów i pomagających im Polaków opowiedziane są w szczelinach ścian tej sali. Jedne historie kończyły się szczęśliwie, inne tragicznie. W gablocie w podłodze możesz zobaczyć szachy, które w czterdziestym trzecim roku wystrugała przebywająca w ukryciu Pola Najder.</p>
49.	POGROMY I EINSATZGRUPPEN	<p>Cofamy się w czasie do czerwca czterdziestego pierwszego roku. Niemcy zaatakowały Związek Radziecki. Armia niemiecka parła na wschód, zajmując między innymi polskie ziemie okupowane przez ZSRR. Po wycofaniu się Rosjan, w niektórych miejscach, w atmosferze bezprawia i chaosu, ludność lokalna dopuszczała się pogromów na Żydach, takich jak we Lwowie czy w Jedwabnem. Na mapie w tej sali zaznaczone są potwierdzone miejsca pogromów. Wielu Polaków utożsamiało Żydów z komunistami i widziało w nich kolaborantów Związku Radzieckiego. Niemcy zachęcali do napaści na żydowskich sąsiadów.</p> <p>Za armią niemiecką posuwały się szwadrony śmierci, Einsatzgruppen, masowo rozstrzelujące Żydów i komunistów. W ciągu niepełna dwóch lat Einsatzgruppen zamordowały około miliona dwustu pięćdziesięciu tysięcy osób. Pnie drzew w tej sali symbolizują las w Ponarach pod Wilnem, gdzie Einsatzgruppen oraz litewskie oddziały ochotnicze rozstrzelały około stu tysięcy osób. Ponad połowę stanowili Żydzi z wileńskiego getta.</p>
50.	OBOZY ŚMIERCI	<p>Dwudziestego stycznia czterdziestego drugiego roku w eleganckiej willi w berlińskiej dzielnicy Wannsee spotkali się prominentni niemieccy urzędnicy. Celem konferencji nie było podjęcie decyzji o „ostatecznym rozwiązaniu kwestii żydowskiej”, lecz omówienie jej realizacji. Uczestnicy spotkania debatowali o technikach masowych mordów i kwestiach prawnych. Przyjrzyj się dużej szybie w tej sali. Za każdym bezosobowym dokumentem widnieje twarz sprawcy.</p> <p>Cała Europa miała być oczyszczona z Żydów. Oznaczało to wymordowanie jedenastu milionów osób. Na miejsce Zagłady wytypowano okupowaną Polskę. Zdecydowały praktyczne względy – to tam znajdowała się duża część planowanych ofiar, a tereny były oddalone od działań wojennych i światowej opinii publicznej.</p>

		<p>Zagłada miała przemysłowy charakter. Jej skalę pokazuje projekcja filmowa i mapa w głębi sali. Niemcy zwozili Żydów pociągami z prawie całej Europy do obozów w Chełmnie, Bełżcu, Sobiborze, Treblince, Auschwitz-Birkenau i na Majdanku. Niemcy zabijali Żydów w komorach gazowych, a ich ciała palili. Zginęło sześć milionów europejskich Żydów. Trzy miliony z nich stanowili Żydzi polscy.</p> <p>Wejść do następnego pomieszczenia.</p>
51.	CO WIEDZIAŁ ŚWIAT	<p>Świat wiedział. Oddalenie Polski od międzynarodowej opinii publicznej było pozorne. Za granicę wydostawały się relacje świadków Zagłady. Jan Karski, emisariusz Polskiego Państwa Podziemnego, bezskutecznie informował o niemieckich zbrodniach przedstawiciele państw zachodnich, Światowego Kongresu Żydów, Międzynarodowego Czerwonego Krzyża. W maju czterdziestego trzeciego roku Szmul Zygielbojm, członek Rady Narodowej przy rządzie polskim w Londynie, popełnił samobójstwo w proteście przeciw bezczynności świata wobec zagłady Żydów.</p>
52.	OCALENI	<p>Wojna skończyła się w maju czterdziestego piątego roku. Wielkie mocarstwa zmieniły granice Polski, która znalazła się w radzieckiej strefie wpływów. Radość z końca wojny mieszała się ze smutkiem. Kraj był zrujnowany. Po przedwojennym świecie polskich Żydów nie zostało prawie nic. W krajobrazie ruin przyjrzyj się „osieroconym” przedmiotom wydobyтым z gruzów.</p> <p>Polska straciła około sześciu milionów obywateli, ponad piętnaście procent przedwojennej ludności. Trzy miliony z tych ofiar stanowili Żydzi – dziewięćdziesiąt procent przedwojennej żydowskiej populacji Polski. Przeżyło około trzystu tysięcy Żydów – niektórzy na ziemiach polskich w ukryciu, inni w Związku Radzieckim czy w obozach koncentracyjnych i obozach pracy w Niemczech i Austrii.</p> <p>Jednym z pierwszych odruchów ocalańców było danie sygnału „Jestem! Żyję!” i odnalezienie bliskich. Żydzi rejestrowali się w komitetach żydowskich na specjalnie przygotowanych formularzach. Zobaczysz je na ścianie przy wejściu do galerii. Tylko niewielka część z nich jest wypełniona. Puste symbolizują skalę Zagłady.</p>
53.	UPAMIĘTNIEŃ	<p>Na tej ścianie ukazane są pierwsze formy upamiętnienia ofiar Zagłady w powojennej Polsce. W czterdziestym szóstym roku na ruinach warszawskiego getta stanął niewielki pomnik dedykowany żydowskim powstańcom. Dwa lata później, tuż obok, wzniesiono okazały Pomnik Bohaterów Getta. Dla polskich i zagranicznych Żydów z czasem stał się on ikoną walki o wolność i godność. Do dziś odbywają się przed nim uroczystości upamiętnienia powstańców.</p>
54.	POWOJENNA PRZEMOC	<p>Na tej ścianie widnieją nazwy ośmiu miejsc, w których tuż po wojnie doszło do aktów przemocy przeciwko Żydom. Ataki te tłumaczy się nie tylko powojenną demoralizacją, bandytyzmem i biedą. Przyczynami były także: antysemityzm, który żywił się czasem oskarżeniami o mordy rytualne, oraz przekonanie, że Żydzi sprzyjają komunistycznej władzy, odrzucanej przez większość społeczeństwa. Plotka o mordzie rytualnym stała się bezpośrednią przyczyną pogromu na Żydach, do którego doszło w Kielcach w lipcu czterdziestego szóstego roku. Zginęły czterdzieści dwie osoby. Zniszczoną fasadę domu przy ulicy Planty siedem, gdzie doszło do pogromu, widać na wielkim zdjęciu na ścianie. Pogrom kielecki wywołał wstrząs w społeczności polskich Żydów i skłonił do emigracji ponad siedemdziesiąt tysięcy osób.</p>
55.	EMIGRACJA	<p>Zostać czy wyjechać? To pytanie zadawali sobie polscy Żydzi po wojnie. W drugiej połowie lat czterdziestych Polskę opuściło około stu pięćdziesięciu tysięcy Żydów, najczęściej bez legalnego pozwolenia, ale i przy</p>

		<p>tolerancji władz. Żydzi nie chcieli pozostać w Polsce, w której stracili bliskich. Często nie mieli siły odbudowywać życia na gruzach lub uciekali przed przemocą i represjami władz komunistycznych, które dotyczyły obywateli. Wielu chciało budować państwo żydowskie w Palestynie. Ponieważ większość krajów niechętnie przyjmowała uchodźców, trafiali oni do obozów przejściowych, głównie na terenach Austrii i Niemiec, w amerykańskiej i brytyjskiej strefie okupacyjnej. Przeważająca część z nich wyemigrowała do Palestyny, gdzie w czterdziestym ósmym roku powstało państwo Izrael.</p>
56.	NOWE ŻYCIE ŻYDOWSKIE	<p>Na pytanie: „zostać czy wyjechać?” wielu Żydów odpowiadało: „zostać”. Niektórzy odcinali się od żydowskich korzeni. Inni podtrzymywali swoją tożsamość i budowali instytucje nowego życia żydowskiego.</p> <p>Tuż po wojnie najważniejszą organizacją żydowską był Centralny Komitet Żydów w Polsce, w skrócie CKŻP. Jego strukturę możesz poznać przy interaktywnej ekspozycji z obracanymi kółkami. CKŻP organizował pomoc dla ocalałych z Zagłady i umożliwiał współpracę partii żydowskich. Nadzorował szkoły żydowskie, wydawał prasę i książki w jidysz. Działająca przy nim Komisja Historyczna dokumentowała Zagładę. Z końcem lat czterdziestych CKŻP został zdominowany przez komunistów i stracił swój niezależny charakter.</p> <p>Szczególnym miejscem odbudowy życia żydowskiego był Dolny Śląsk, przyłączony po wojnie do Polski. Na ulicach śląskiego Dzierżoniowa, gdzie Żydzi stanowili niemal czterdzieści procent mieszkańców, język jidysz słychać było na ulicach, tak jak w przedwojennych polskich miastach. Jednak wraz z emigracją zakończyło się krótkie odrodzenie życia żydowskiego na Dolnym Śląsku.</p>
57.	STALINIZM I ODWILŻ	<p>Od końca lat czterdziestych przyspieszyła w Polsce stalinizacja. Władze komunistyczne, które likwidowały polityczny pluralizm, rozwiązały lub przejęły niezależne organizacje, w tym żydowskie. Od pięćdziesiątego roku Żydów oficjalnie reprezentowało jedynie Towarzystwo Społeczno-Kulturalne Żydów w Polsce, w skrócie TSKŻ. Kontrolowali je żydowscy komuniści, akceptujący to, co „narodowe (czyli żydowskie) w formie i socjalistyczne w treści”.</p> <p>Rok pięćdziesiąty szósty przyniósł pewną liberalizację systemu komunistycznego. Poszerzył się obszar swobody, Polska otworzyła się szerzej na świat. W ramach krytyki stalinizmu wskazywano Żydów jako współwinnych zbrodni tamtego czasu. Otwarcie granic i rozczarowanie części Żydów komunizmem doprowadziło do kolejnej fali emigracji. Do roku sześćdziesiątego z Polski wyjechało około pięćdziesięciu tysięcy Żydów.</p> <p>Przyjrzyj się przestrzeni przedzielonej szybą. Jesteś w jednym z klubów TSKŻ, w którym Żydzi spotykali się, żeby porozmawiać, poczytać żydowską prasę i książki, posłuchać radia, pograć w szachy. Porównaj dwie przestrzenie klubów. Pierwsza odpowiada nastrojom lat pięćdziesiątych, czasowi stalinizmu. Przez lustro fenickie nie widać przyszłości, czyli klubu w latach sześćdziesiątych, czasu większych swobód i krytyki stalinizmu także w środowisku żydowskim.</p>
58.	MARZEC 1968	<p>Telewizja i szczekaczki to narzędzia państwowej propagandy z sześćdziesiątego ósmego roku. W odpowiedzi na bunt studentów w marcu tamtego roku władze komunistyczne rozkręciły hataśliwą kampanię antyżydowską. Oskarżały Żydów i Izrael o nieojalność, spiskowanie przeciwko Polsce i szkalowanie kraju. Nastąpił czas represji: Żydzi tracili pracę, byli wyrzucani ze szkół, do emigracji zmuszono około czternastu tysięcy osób, najczęściej z kręgów inteligenckich, silnie związanych z Polską.</p> <p>Symbolem wymuszonego zerwania z ojczyzną był Dworzec Gdański w Warszawie. Stąd wielu Żydów</p>

		wyjeżdżało do Szwecji i innych europejskich krajów, a także do Izraela i Ameryki. Tracili wówczas polskie obywatelstwo. W gablocie przy ekspozycji o emigrantach marcowych zobaczysz „dokument podróży” – paszport w jedną stronę.
59.	PO 1968	<p>To przedostatni przystanek w naszej tysiącletniej podróży. Po marcu sześćdziesiątego ósmego roku życie żydowskie w Polsce niemal zamarło. Tematyka żydowska podejmowana była prawie wyłącznie przez opozycję antykomunistyczną. W podziemiu ukazywały się publikacje poświęcone historii Żydów polskich. W latach osiemdziesiątych wśród opozycjonistów demonstracją walki z systemem komunistycznym był udział w nielegalnych rocznicach powstania w getcie warszawskim pod Pomnikiem Bohaterów Getta. Wraz ze słabnięciem cenzury do oficjalnej kultury i debaty publicznej zaczęły powracać wątki żydowskie. Powoli odradzało się też żydowskie życie religijne.</p> <p>Po wyjściu z tej sali włącz następny numer w audioprzewodniku.</p>
60.	PO 1989	<p>Jesteś wśród ekranów, na których wyświetlane są materiały poświęcone życiu społeczności żydowskiej w dzisiejszej Polsce. Po upadku komunizmu w osiemdziesiątym dziewiątym roku, w wolnej Polsce, życie żydowskie zaczęło się odradzać. Tu dowiesz się o poszukiwaniu żydowskiej tożsamości i odkrywaniu korzeni, działalności instytucji żydowskich oraz obecności Żydów w świadomości Polaków.</p> <p>Historia Żydów polskich nie kończy się – ona trwa.</p>
61.	ZAKOŃCZENIE	<p>Nasza wspólna podróż przez tysiąc lat historii dobiegła końca. Zapraszamy cię jeszcze na wystawy czasowe oraz do Centrum Informacji Historycznej, gdzie możesz poznać szczegółową historię Twojego miasta lub Twojej rodziny. Jeśli jesteś z dziećmi, zajrzyjcie koniecznie do miejsca edukacji rodzinnej „U króla Maciusia”! W muzealnym sklepie czekają na ciebie pamiątki związane z muzeum i kulturą polskich Żydów. Zapraszamy także na dania kuchni żydowskiej do restauracji Warsze.</p> <p>Więcej informacji o dyskusjach, koncertach, spacerach czy warsztatach znajdziesz na stronie WWW.POLIN.pl i w ulotkach dostępnych w muzeum.</p> <p>Wychodząc z muzeum zwróć uwagę na mezuzę wiszącą na lewo od wyjścia. Ten pojemnik na pergamin z modlitwą został wykonany z cegły pochodzącej z ruin getta.</p> <p>Mamy nadzieję, że wrócisz jeszcze do Muzeum POLIN – laureata nagrody Europejskie Muzeum Roku 2016. Odwiedź nas z rodziną lub przyjaciółmi.</p>